

Kantova
praktická metafyzika

Ondřej Sikora

KAROLINUM

Kantova praktická metafyzika

Ondřej Sikora

Recenzovali: PD Jindřich Karásek, Dr.
doc. PhDr. Radim Brázda, Dr.

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1
www.karolinum.cz
Praha 2017
Redakce Jan Sušer
Grafická úprava Zdeněk Ziegler
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první

Kniha vznikla díky velkorysé podpoře stipendia Vzdělávací nadace Jana Husa.

ISBN 978-80-246-3663-4
ISBN 978-80-246-3684-9 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Úvod / 9

Část první: Kritika a metafyzika / 15

1. *Kritika čistého rozumu* a metafyzika / 18
Kritika čistého rozumu jako metafyzický spis / 19
Trojí význam „metafyziky“ / 21
Kritika a praktická metafyzika / 26
2. Rozum a ideje / 34
Princip teoretického rozumu / 36
Ideje rozumu / 40
Ideje a úsudek / 43
Ideje a typy poznatků / 48
Ideje v regulativní funkci / 49
Ideje a kategorie / 51
3. Kritika racionální psychologie / 53
Od substančního k formálně-funkčnímu Já / 54
Od funkčního pojmu Já k praktické racionální psychologii / 59
4. Kritika racionální kosmologie / 63
Přechod ke kosmologii / 63
Aporie svobody a transcendentální idealismus / 67
Empirický a inteligibilní charakter / 74
Empirický charakter / 75
Inteligibilní charakter / 79
Problém syntézy obou charakterů / 85
5. Kritika racionální teologie a víra rozumu / 88

Část druhá: Zákon dobré vůle / 95

6. Zdůvodnění praktického zákona / 96

Základy metafyziky mravů / 97

Sebevyjasnění dobré vůle / 101

Dedukce dobré vůle / 111

Kritika praktického rozumu / 127

Vznik a úkol *Kritiky praktického rozumu* / 127

Problém metody *Kritiky praktického rozumu* / 134

Expozice mravního zákona / 142

Praktický zákon jako faktum rozumu / 159

Faktum rozumu a autonomie / 163

7. Funkce praktického zákona / 172

Praktický zákon jako „principium diiudicationis bonitatis“ / 174

Předmět zobecňování / 176

Postup zobecňování / 186

Dvě námitky / 195

Praktický zákon jako „principium executionis“ / 200

Dynamika úcty / 202

Úcta a autonomie / 208

Autonomie a druhý / 211

Část třetí: Návrat k metafyzice / 221

8. Svoboda / 223

Svoboda a zákon / 223

Poznání svobody / 226

Svoboda jako „causa noumenon“ / 229

Svoboda a intelekt / 235

9. Rozpor dobré vůle / 240

Pojem nejvyššího dobra / 242

Obsah nejvyššího dobra a rehabilitace blaženosti / 246

Antinomie čistého praktického rozumu / 249

Možnost řešení / 255

10. Možnost nejvyššího dobra I. Postulát nesmrtelnosti duše / 262
Dedukce postulátů a dedukce nejvyššího dobra / 263
„Psychologia rationalis practica“ / 268
11. Možnost nejvyššího dobra II. Postulát Boží existence / 275
Dedukce postulátu / 277
„Theologia naturalis practica“ / 279
12. Poznání čistého praktického rozumu / 282
Čistá rozumová víra / 282
Aporie postulátů / 284
Dostatečná nedostatečnost / 289

Závěr: Kantův platónský sókratismus / 293

Bibliografie / 301

Summary / 307

Tématem předkládané studie je syntetizující interpretace Kantovy ideje praktické metafyziky, o níž lze hovořit také jako o ideji metafyziky dobré vůle. Tato idea je rozpracována zejména v Kantově *Kritice praktického rozumu*, do jisté míry také v dalších textech věnovaných teoretické a praktické filosofii, přičemž spojení „metafyzika dobré vůle“ či „praktická metafyzika“ se v žádném z těchto spisů nevyskytuje. Jak se však tato práce snaží ukázat, toto spojení vyjadřuje myšlenku, jejímuž vypracování Kant věnuje značné úsilí a o níž platí, že stojí za to, aby jí bylo věnováno úsilí interpretační, úsilí o adekvátní porozumění. Tato myšlenka je ve své podstatě jednoduchá a dá se říci i stará, neboť její vypracování lze spatřit již u Platóna. Dá se shrnout do konstatování, že má-li býti možného něco takového jako metafyzika, pak pouze ve vztahu k reflektované, zodpovědně pojímané praxi. Jinými slovy, explicitně metafyzické a etické zkoumání tvoří nedělitelný celek, přičemž specifikum kantovského stanoviska nespočívá pouze v prostém sepětí etiky a metafyziky, sepětí, s nímž se lze v dějinách myšlení často setkat, v krystalické podobě např. ve Spinozově *Etice*. Jak se tato práce snaží ukázat, Kantovo specifikum spočívá v obráceném pořadí oněch momentů: etická reflexe představuje vstupní moment pro zkoumání v tradičním slova smyslu metafyzické. Plodnost Kantova myšlení se přitom nevyčerpává prostým obráceným pořadím etického a metafyzického, ale plně vyniká právě důsledností a vytrvalostí, s níž je rozhraní etického a metafyzického promyšleno.

Vypracování této vůdčí teze vyjádřené spojením „praktická metafyzika“ je tématem následujících stránek. Způsob, jakým Kant k této tezi přistupuje, se odráží v základním členění této práce do tří částí, které jsou rozpracovány ve dvanácti kapitolách. První část nazvaná „Kritika a metafyzika“ se zabývá významem *Kritiky*

čistého rozumu pro ideu praktické metafyziky. Na skutečnost, že Kantův ústřední teoreticko-filosofický spis lze legitimně považovat za spis o metafyzice, není třeba zvláště upozorňovat, neboť je již dostatečně rozpracována. Stále je však třeba se ptát, s jakým pojetím metafyziky *Kritika čistého rozumu* pracuje, jaké pojetí metafyziky se snaží vyvrátit a jaké naopak vyzdvihnout. Dílčí tezi první části této práce lze formulovat takto: vyvrácení racionalistické metafyziky v Transcendentální dialektice *Kritiky čistého rozumu* je uskutečněno na základě teorie poznání, která omezuje platnost odůvodněného poznání na obor možné zkušenosti. Toto vyvrácení není pouhým negativním, destruktivním krokem, zapovídajícím rozumu opovážovat se překračovat hranice smyslovosti, nýbrž má ve vztahu k možnosti metafyziky dvojí pozitivní význam: zrušení neodůvodněného spekulativního poznání jednak vytváří místo pro alternativní metafyzický rozvrh, a to především díky omezení platnosti zákonů přírody na empiricky dané obsahy, za druhé pak v sobě obsahuje poukaz k rozpracování tohoto rozvrhu, které má podobu syntetického, teoreticko-praktického poznání nepodmíněného. Cílem první části práce je podtrhnout právě tento pozitivní význam obvykle negativně chápáné Transcendentální dialektiky *Kritiky čistého rozumu* ve třech oborech tzv. speciálních metafyzik: racionální psychologie, kosmologie a teologie. Tato část se snaží ukázat, že Kant nedospívá k prostému zavržení těchto disciplín, spíše je uvolňuje od nekorektních spekulativních nároků a připravuje je jako prázdné formy pro nový obsah, který však mohou získat až díky „praktickým datům“ v podobě etického nároku. Kritika jakožto výkon uskutečněný v *Kritice čistého rozumu* tak představuje nezbytnou úvodní část projektu praktické metafyziky, která zastává jednak negativně-katartickou funkci, současně ale také vypracovává půdorys praktické metafyziky, pro niž je vyvrácení zdánlivého poznání nepodmíněného nutnou podmínkou.

Jestliže první část ukazuje, že praktickou metafyziku je možné vypracovat díky „prakticky-nepodmíněnému“, je nutné se ptát, jakou podobu toto prakticky-nepodmíněné má, jakým způsobem je lze filosoficky vykázat a zdůvodnit a dále, zda a jakým způso-

bem se toto prakticky-nepodmíněné může projevovat v konkrétní praktické existenci. Odpovědi na tyto otázky obsahuje druhá část této studie. Praktická metafyzika *Kritiky praktického rozumu* vyrůstá z Kantovy etické teorie, jejímž jádrem je formulace „základního zákona čistého praktického rozumu“. V tomto zákoně se artikuluje mravní vědomí dobré vůle, tento zákon je výrazem mravního nároku, který je nezdůvodnitelný z empirických fakt. Zdrojem tohoto zákona je spontaneita nejvyšší poznávací mohutnosti – rozumu, který skrze něj prokazuje svoji praktickou funkci. Protože je zdrojem mravního zákona sama nejvyšší poznávací mohutnost jednajícího subjektu, je Kantova teorie mravnosti teorií autonomie, „Selbstgesetzgebung“. Ukáže se, že tato skutečnost má důležitý význam pro metodu Kantova postupu zdůvodnění mravního zákona: Protože jej nelze odvodit z empirických daností či z přijatých metafyzických premis, protože jej nelze ani o nic opřít na zemi, ani na nic zavěsit na nebi, musí být sám mravnímu vědomí vždy již k dispozici. Proto je označován jako „faktum rozumu“. Druhá část se snaží ukázat, že Kantova nauka o faktu rozumu neznamena rezignaci na racionální zdůvodnění mravního zákona, ale potvrzení myšlenky autonomie – mravní zákon by byl bez závaznosti, kdybychom na něj sami v sobě při rozboru mravního vědomí nenarazili. Teoretické racionalitě zůstává důležitý artikulační a apologetický úkol vyvracet sofistiku empiricky motivovaných praktických principů.

Třetí část práce má název „Návrat k metafyzice“. Jestliže první část se snaží ukázat, že určitá podoba metafyziky musí být opuštěna, a druhá část interpretuje zdrojový fenomén, který umožňuje dát myšlenkám tradičních disciplín „metaphysica specialis“ (Bůh, svoboda, nesmrtelnost) pozitivní obsah, pak třetí část se vrací k těmto třem tématům s otázkou, co lze o nich z pozice kritického stanoviska vlastně vědět. Svoboda je bezprostředně spjata s mravním vědomím uznávajícím platnost mravního zákona. Pro toto vědomí je svoboda nutnou konsekvencí. Další dva momenty praktické metafyziky se odvíjejí od pojmu nejvyššího dobra, které Kant pojímá jako účel či cíl dobré vůle, který představuje syntetickou jednotu dvou částí: ctnosti a blaženosti. Klíčová teze

třetí části pak praví, že má-li nejvyšší dobro moci být nezbytným předmětem mravní vůle, tj. jejím posledním cílem, je-li tedy pro mravní vědomí nutné klást je jako svůj cíl, je pro totéž vědomí stejně nutné předpokládat realitu podmínek jeho možnosti, tj. osobní nesmrtnost a Boží existenci. Přechod k metafyzice tak vzhledem k předchozímu zkoumání nově rehabilituje pojem *blaženosti* a v jistém smyslu je tímto pojmem otevřen. Ukáže se, že blaženost sice nemůže stát v základu etiky autonomie, ale že k ní přistupuje jako nutné doplnění.

Třetí část práce se dále snaží dát odpověď na otázku, v jakém smyslu je metafyzické poznání možné jen jako poznání čistého praktického rozumu. Jejím dalším úkolem je pokusit se přesněji určit jeho charakter, Kantem též označovaný spojením „rozumová víra“ (Vernunftglaube). Při tomto zkoumání bude třeba vyjít z toho, že je to stále poznání rozumu, že vychází z pojmově-racionální artikulace podmínek možnosti uskutečnění nejvyššího dobra, že však současně není nezaujatým náhledem, který by zde byl automaticky k dispozici pro spekulativní postoj, ale naopak náhledem „prakticky zaujatým“, čímž je míněno, že toto poznání se otevírá angažovanému náhledu, osobně vtaženému k nepodmíněnému nároku dobra. Pak by platilo, že míra této angažovanosti je současně mírou tohoto poznání.

Je tedy patrné, že spojení „praktická metafyzika“, případně „metafyzika dobré vůle“ nemíní pouze Kantovo „metafyzické“, tj. apriorní založení etické teorie. Tímto titulem je v této práci označován komplexnější program zahrnující jak metafyzické založení etické teorie, tak explikaci jejích metafyzických konsekvencí. Genitiv v titulu „metafyzika dobré vůle“ je proto třeba číst jako objektivní (zkoumání metafyzických předpokladů dobré vůle ve smyslu metafyzické etiky) a současně jako subjektivní (zkoumání metafyzických konsekvencí dobré vůle ve smyslu etické metafyziky). V souladu s tím lze ideu metafyziky dobré vůle, o jejíž jednotící uchopení se tato práce pokouší, vyjádřit pojmovým řetězcem *zákon – svoboda – nesmrtnost – Boží existence*, jemuž nutně předchází jako vstupní pojem *kritika*. V následujícím textu nejde pouze o interpretaci jednotlivých článků tohoto řetězce, ale o vyká-

zání faktu, že se u těchto pojmů jedná právě o řetězec, tj. o vykázání jejich vnitřní nutné souvislosti. Tou je míněna skutečnost, že každý z těchto pojmů lze náležitě uchopit pouze v souvislosti s ostatními, a současně, že každý z těchto pojmů k této souvislosti poukazuje. V širším plánu je tato práce příspěvkem do diskuse o možnostech metafyzické filosofie a otázky vztahu etického a specificky metafyzického myšlení.

Vzhledem k tomu, že syntetizující interpretace ideje praktické metafyziky vyžaduje výklad značného textového rozsahu z Kantova díla, z něhož je snad každá dílčí stránka tématem řady studií, je vhodné předeslat dvě věci. Jednak bylo nutné přistupovat k řadě témat z nadhledu, který je do značné míry zjednodušující,¹ neboť jejich podrobnější rozpracování by vedlo mimo sledovanou tezi. Za další, sekundární literatura použitá pro náš účel je značně výběrová.² Autor této práce se vzhledem k recepci kantovské literatury vzdává nároku na úplnost, současně se však cítí zproštěn potřeby omlouvat se za to, že k jejímu dnes již jen stěží přehlédnutelnému množství přispívá dalším spisem. Důvodem není jen skutečnost, že se v žádném sekundárním textu nesetkal s uspokojivým souvislým vypracováním ideje praktické metafyziky,³ ale zejména přesvědčení o nosnosti této ideje, z něhož se tato práce zrodila.⁴

¹ Např. problematika dedukce kategorií, zdůvodnění různých podob praktického zákona v *Základech metafyziky mravů* či význam *Kritiky soudnosti* pro řešení třetí antinomie.

² Pro sledovanou tezi o praktické metafyzice jsou pro autora inspirativní především studie D. Henricha (Etika autonomie a Pojem mravního nahlédnutí a Kantova nauka o faktu rozumu), dále komentář L. W. Becka ke *Kritice praktického rozumu* (*A Commentary on Kant's Critique of Practical Reason*, Chicago: University of Chicago Press, 1960), který, ač padesát let starý, se těší značné autoritě mezi kantovskými badateli i ve třetím tisíciletí, o čemž svědčí dvě novější kolektivní monografie shrnující současné bádání ke *Kritice praktického rozumu* (O. Höffe [ed.]: *Kritik der praktischen Vernunft*, Berlin: Akademie Verlag, 2002, a N. Fischer [ed.]: *Kants Metaphysik und Religionsphilosophie*, Hamburg: Felix Meiner, 2004); první část práce se pak ve větším rozsahu vymezuje vůči pojetí svobody H. E. Allisona (*Kant's Theory of Freedom*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990).

³ Nicméně samotné spojení „praktická metafyzika“ používá např. O. Höffe (*Kants Kritik der reinen Vernunft*, München: C. H. Beck, 2003, s. 220).

⁴ Vybrané pasáže kapitol 9–12 této práce byly publikovány ve stati *Teorie postulátů a rozumová víra* v časopise *Reflexe* 46 (2014), s. 51–75.

Část první: Kritika a metafyzika

Rozum pronásleduje předměty, které jsou pro něj zvláště zajímavé. Dává se cestou spekulace, aby se jim přiblížil, ale ony před ním prchají. Pravděpodobně smí doufat ve větší štěstí na jediné cestě, která mu ještě zbývá, totiž na cestě svého užití *praktického*.¹

Kritika čistého rozumu představuje ve vývoji evropského myšlení o metafyzice bezpochyby uzlový bod: recipuje dosavadní filosoficko-metafyzickou tradici od Platóna po Huma co do jejích klíčových rysů a pojmů a zcela zásadním způsobem ji proměňuje. Nejde však pouze o proměnu v metafyzické tradici. *Kritika čistého rozumu* představuje zásadní křižovatku v evropském duchovním prostoru zejména v tom smyslu, že v sobě kříží a spojuje linii metafyzickou a linii vědeckou (ve smyslu matematické přírodovědy), přičemž k oběma těmito liniím chová respekt.² Díky tomuto postoji respektu k oběma liniím je Kantovo dílo snad nejhlubším výrazem dialogu vědeckého a metafyzického myšlení v moderním evropském duchovním prostoru. Snad lze říci, že právě tento dialog se odráží v Kantově stanovisku k jednotlivým otázkám tím způsobem, že tomuto stanovisku je vlastní střízlivost skepticismu a *současně* metafyzický elán. Zdá se, že Kantova velikost spočívá právě v syn-

¹ Immanuel Kant: *Kritika čistého rozumu*, Praha: Oikúmené, 2001, B 824. Kantův spis cituji podle paginace druhého vydání [B]. Německé citace jsou z vydání: *Kritik der reinen Vernunft*, Stuttgart: Reclam, 1966. Ostatní Kantovy spisy jsou v této práci citovány podle paginace akademického vydání (*Gesammelte Schriften*, Berlin: Königlich Preussische Akademie der Wissenschaften [= Ak.], 1900nn.) a současně – existuje-li – je uvedeno číslo strany českého překladu. Bibliografické údaje ke všem citovaným textům jsou uvedeny v závěrečném seznamu literatury.

² Je patrné, jak jeden z klíčových pojmů Kantovy praktické filosofie prostupuje jeho teoreticko-filosofický zájem, čímž zesiluje autenticitu své praktické filosofie.